

Typisch Texel

Ik draag dit boek op aan mijn vrouw Carol
zonder wie ik dit prachtige eiland niet zo
door en door had leren kennen

René Zanderink

TYPISCH
TEXEL

CULINAIR, NATUURLIJK
EN HISTORISCH

Noordboek

Dit boek werd mede mogelijk door een subsidie van de Gemeente Texel

Gemeente Texel **.txl**

© 2023 René Zanderink | uitgeverij Noordboek
Ontwerp omslag en binnenwerk: Mijke Wondergem
Verzorging binnenwerk: Peter Tychon
Omslagillustratie: Jan van der Wolf (iStock)

ISBN 978 94 6471 025 0
NUR 442

De inhoud van dit boek is gebaseerd op de serie columns onder de naam *Texelse Bronnen* die René Zanderink in de periode 2020-2022 maandelijks voor het weekblad Texel Dit Weekend schreef.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Uitgeverij Noordboek, postbus 234, 8400 AE Gorredijk, Nederland – info@noordboek.nl

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van de in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met uitgeverij Noordboek.

Noordboek is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.noordboek.nl
www.natuurreizen.nl

INHOUD

Inleiding 7

TEXELSE LEKKERNIJEN

1. Drinkwater: niet alleen voor Texel 13
2. Woestschuimend bier en boordborrel 16
 3. Staren naar Texelaars 26
 4. Van vis en oesters naar garnalen 32
5. Hoe typisch Texel zijn zilte groenten en zeevieren? 43
 6. Texelse groenten van het land 54
 7. Wild van Texel 61
8. De Texelse zwarte bij en haar honing 70
9. De Tesselaar strooppotstoofpeer en andere vruchten 75

TYPISCH TEXELSE DIENSTEN

10. Walvisvaarders en robbenjagers 80
11. Strand- en zeeschuimers: jutters en loodsen 85

TEXELSE EXPORT

12. Meeuwen- en andere eieren 95
13. Bosbouw met exoten 102
14. Texelse galantofielen oftewel sneeuwklorkanaten 109

TEXELSE WEELDE

15. Kunsteiland 115
16. Vechten als een kragemaker: vogeleiland bij uitstek 121
 17. Culinaire eiland: Texel is waarlijk lekker 130
 18. Toerisme: nog steeds rusteiland bij uitstek 138

Beeldverantwoording 144

INLEIDING

Door de eeuwen heen heeft de Texelse bevolking talloze eigen grondstoffen uit de vrije natuur en van de weilanden en akkers gebruikt, daarnaast was vanzelfsprekend de zee een ruime gever. In dit wellicht lang niet volledige overzichtsboek willen wij u laten zien hoe belangrijk deze inkomstenbronnen, grondstoffen en voorraden voor de bewoners van het eiland waren en waarom deze unieke samenstelling van groenten, fruit, granen, huisdieren, vis, schaal- en schelpdieren, enzovoort ertoe geleid heeft dat Texel tegenwoordig als Werelderfgoed beschouwd mag worden.

Ooit de drukste ankerplaats ter wereld

De belangrijkste inkomstenbronnen van Texel door de eeuwen heen waren natuurlijk de VOC en later de WIC. Veel van hun schepen vertrokken van de Rede van Texel bij Oudeschild naar respectievelijk de Oost of de West. Tel daarbij op nog de walvisvaarders (zie hoofdstuk 10), de vissersboten (zie hoofdstuk 4), oorlogsschepen, graanschepen op weg naar de Oostzeelanden (de moedernegotie), de Levant en niet te vergeten alle binnenlandse scheepvaart op de Zuiderzee tussen Texel en bijvoorbeeld de Friese havens en vervolgens op de rivieren zoals IJssel en Rijn richting Duitsland, en het moge duidelijk zijn dat de scheepvaart Texel veel geld opleverde. Het was destijds de drukste ankerplaats oftewel maritieme parkeerplaats ter wereld. Het was het Schiphol van de Gouden Eeuw. Niet alleen verbleven de kapitein en zijn naaste secondanten op Texel, soms lang wachtend op de goede wind, ook werd de verse voorraad aan boord meestal op Texel of in de directe omgeving ingekocht. Het drinkwater zullen we toelichten in hoofdstuk 1, maar voor een bemanning van 350 koppen werd bijvoorbeeld het volgende ingekocht: 55.125 pond brood, 22.680 pond vlees, 10.500 pond spek, 3780 pond boter en 700 kazen. Tevens werden er levende schapen en varkens op Texel gekocht, die tot aan de slacht

werden gehouden in hokken op het dek. Bij de bevoorrading werd uitgegaan van ruim 400 liter water per persoon, inclusief het water voor de bereiding van het voedsel. Niet te vergeten was verder de ballast om niet te kapseizen, voornamelijk bestaande uit zware stenen; ook die moesten worden ingekocht.

Dit alles was voldoende om Kaap de Goede Hoop te bereiken. Er lagen soms meer dan 10 tot wel 100 schepen op de Rede van Texel, omdat ze vaak in konvooi wilden varen als bescherming tegen Engelsen, Fransen en/of piraten, met enkele duizenden manschappen. Het wachten was op een gunstige oostenwind om uit te zeilen, dat duurde soms wel enige weken. Tussen 1602 en 1795 stuurde de *voc* een kleine 5000 schepen naar de Verre Oost; minder dan 3000 schepen daarvan keerden na verloop van tijd *in patria* terug. Voor twee derde van al die schepen was Texel het begin- of eindpunt (voor sommige schepen was dat Zeeland, Rotterdam of Delft).

Daarnaast verkochten zogenoemde parlevinkers die langs zij gingen liggen diverse items aan de bemanningsleden, die niet aan land mochten. En vergeet niet de zogenoemde sluik- of morshandel van de retourvloot. Dat ging om goederen die officieel niet aan boord waren, niet mee door mochten naar Amsterdam, omdat de opbrengst ervan anders in de zakken van de Heren van de *voc* belandde. Ze werden meestal 's nachts van boord gehaald en in kleine bootjes of sloepen overgeplaatst.

In het boek *Texel en de voc* wordt hierover gesteld: “Het kwam regelmatig voor dat opvarenden illegaal grote hoeveelheden particuliere handelswaar meenamen. De gezagvoerder van het inspecterende oorlogsschip diende daarom het retourschip tussendeks te inspecteren en beslag te leggen op alle gemerkte particuliere en alle niet-toegestane goederen. De gezagvoerder van het oorlogsschip kreeg als aanmoediging een deel van de opbrengst van de verkoop van de smokkelwaar.”

Concluderend stelt Hans Bonke in het boek *Texel en de voc*: “In de beeldvorming rond 400 jaar *voc* is ten onrechte de indruk gewekt dat de welvaart van Texel in de 17de en 18de eeuw te danken was aan de Compagnie. In werkelijkheid leverde de *voc* niet meer dan een uiterst bescheiden bijdrage aan de economie van Texel.” Het meeste geld werd pas verdiend met de doorverkoophandel binnen Europa.

Vanaf de drukste ankerplaats ter wereld vertrokken duizenden boten; dit lokte natuurlijk ook jaloezie en oorlogsgeweld uit. Hendrik Cornelisz. Vroom, ca. 1600-1630.

Echter, we zullen nooit achterhalen hoeveel spullen tussen de ballast(stenen) onderdeks verborgen zijn geweest en wie daarvan geprofiteerd hebben. Bonke stelt: “De omvang van deze smokkelhandel valt zelfs niet bij benadering te schatten.”

Overigens is het opvallend dat er geen boek of artikel bestaat over Texel en de wic. In de kelder van Museum Kaap Skil is een maquette te bewonderen met 60 miniatuurschepen, waaronder enkele van de wic. Deze wic-schepen werden bevoorrad met door de voc meegenomen kaurischelpen uit de Malediven. Deze werden op de West-Afrikaanse kusten geruild tegen slaven, die vervolgens werden doorverkocht in Noord- en Zuid-Amerika. Veel van deze schepen vertrokken vanaf de Rede van Texel.

Niet alleen werden bemanningen en voorraden proviand en water van de vertrekkende schepen op de Rede aan boord gebracht, ook de lading van binnenkomende handelsschepen werd er overgeladen (het zogenoemde lichtereren) op lichters voor de tocht over de ondiepe Zuiderzee, vaak richting Amsterdam of de andere voc-kamers zoals Enkhuizen en Medemblik. Door de grotere diepgang van de schepen werd varen naar de Zuiderzee namelijk steeds moeilijker. De bevrachting, bevoorrading en inscheping verplaatsten zich hierdoor van de havensteden aan de Zuiderzee naar de Rede van Texel.

Daarnaast mogen we in het Marsdiep (‘een mars diep’) de marskramers niet vergeten, die bij eb met hun waren van Texel naar

Geniet van dit boek en het eiland!

Noord-Holland liepen en omgekeerd. Daar zal ongetwijfeld ook smokkelwaar bij gezeten hebben.

Echte haven

Hoewel Oudeschild pas veel later (in 1780) een haven kreeg, was het dorp, samen met het inmiddels bijna geheel verdwenen Nieuweschild, in de Gouden Eeuw hét centrum van maritieme bedrijvigheid. De grote handelsschepen, met witte zeilen en het rood-wit-blauw in top, ankerden in dieper water en loods- en bevoorradingschepen voeren af en aan.

Na de opening van het Noordhollands Kanaal in 1825, waardoor Amsterdam een rechtstreekse verbinding met de Noordzee kreeg, verloor de Rede van Texel klandizie en betekenis en werd Oudeschild het pittoreske vissersdorpje, waar tegenwoordig honderdduizenden toeristen jaarlijks een belangrijke bron van inkomsten vormen. In en rond Oudeschild herinneren veel locaties aan de hoogtijdagen van de voc.

Rob van Ginkel stelt in in 1995 in zijn boek *Groen-zwart: Texels in het hart* (groen-zwart zijn de kleuren van het eiland): “Texel werd in rei-

zigerskringen nog lange tijd beschouwd als een afgelegen eiland, een plaats v er van de ‘geciviliseerde’ wereld, een plek ook waar het aan alle gemakken van de stedelijke samenleving zou ontbreken.” Kortom, van het centrum van de wereld, vanwaar men alle plekken van de wereld kon bevaren, naar een eigen rustieke visserswereld, die pas na de Tweede Wereldoorlog door de rest van de wereld weer ontdekt zou worden.

Texel nu

In dit boek wil ik niet die historische, nu nog slechts museale rol van Texel laten zien. Wel wil ik duidelijk maken hoe veel huidige inkomstenbronnen ook in vroeger eeuwen al het leven van de bevolking op het eiland bepaalden en ervoor zorgden dat generaties eilandbewoners konden floreren. Het heden en het verleden zijn op Texel nog steeds hecht verbonden met elkaar. Texel is Werelderfgoed dat we moeten koesteren.

René Zanderink

bioloog/journalist/kookboekenschrijver & begeleider culinaire trips

zanderinkr@gmail.com

Pieter van Cuyck, de Wezenputten met Skilsloot.

Bevoorrading schepen met drinkwater door Kobell, Scheepvaartmuseum.

DRINKWATER: NIET ALLEEN VOOR TEXEL

Zonder Texel had de Nederlandse economie er vermoedelijk geheel anders uitgezien. Immers, Nederland heeft de oorsprong van zijn welvaart liggen in de Gouden Eeuw en toen vertrokken de schepen van de VOC van de rede van Oudeschild op Texel naar de Verre Oost. Voorwaarde voor een behouden vaart van deze duizenden schepen was de aanwezigheid van verse groenten en calorierijke etenswaren en vooral vers drinkwater. *Trouw* kopte in 1995: “Langs de Skilsloot, levensader van de Nederlandse zeevaart”.

Het gezonde drinkwater werd namelijk op Texel aan boord gebracht vanuit de Weezenputten uit de Skilsloot bij Oudeschild en uit recent onderzoek is gebleken dat dit bruine drinkwater een zeer hoog ijzergehalte heeft. Dit ijzer voorkwam dat het water onderweg op de tropische wateren bedierf en zorgde er samen met vitamine C-rijke groenten (tegen scheurbuik) voor dat de bemanning in ieder geval gezond in Kaapstad aankwam om daar verse voorraden in te slaan. Of het Kaapse drinkwater een net zo hoog ijzergehalte kent, weet ik niet, maar meestal werd ook Indonesië gehaald. In 1627 verzocht Dirk Nanningsz uit Winkel aan de Staten van Holland “om in ’t Eylandt van Texel naer bij den Oever een put te mogen booren tot soet water, ende ’t selve aan d Scheepen te verkoopen”. Op die manier kon het zuivere zoete water worden gewonnen, niet besmet met het leven in de plassen. Dat water was namelijk langer houdbaar dan ander water, nog beter dan het zuivere duinwater uit het Pompevlak. Met de opbrengst van de verkoop van het water bij de Weezenputten werden de wezen in het weeshuis in Den Burg in leven gehouden.

In 1676 werd vastgelegd dat ook inwoners van Texel voor water uit de Weezenput moesten betalen. Voordat er putten waren, tapte men water uit de kolken op de Hoge Berg. Volle vaten werden dan over het

De Weezenputten bestaan nog steeds en leveren nog altijd vers drinkwater.

land naar de dijk gerold. De Mokbaai werd halverwege de zeventiende eeuw een belangrijke rede voor de scheepvaart. De regenten vonden het te omslachtig om het drinkwater voor de vertrekkende zeeschepen uit de Weezenputten te betrekken. De reis van de waterputten bij Brakestein naar de Mokbaai duurde veel te lang en men kon te weinig water tegelijk meenemen. Daarom gaven de regenten de opdracht een waterput te slaan bij het Loodsmansduin. Vanaf de nieuwe put werd het water met paard en wagen naar de Mokbaai gereden. Dit werd gedaan door 'wagenaars', dat wa-

ren de vrachtrijders uit vroegere tijden. Zij reden bij laag water over het harde strand. Na het verzanden van de Rede van de Mok rond 1800 was het gebeurd met deze waterput.

Vervolgens gebruikte men uit de duinen het kwelwater van de Fonteinsnol (nol = duin), maar ook deze brondeze waterput werd ter bescherming van het gebied al weer in 1895 gesloten om het Texelse bos (zie hoofdstuk 13) aan te leggen.

Texelaars hadden naast de Weezenputten gewoonlijk hun eigen putten, zoals bij het Agnietenklooster. Rond Den Burg, De Waal, Oosterend en Den Hoorn is altijd voldoende zoet bodemwater aanwezig geweest, ook nog van prima kwaliteit; langs de duinen was duinwater (kwel) aanwezig. En honderden kolken.

Zoet drinkwater

Door de eeuwen heen was men dus altijd zoekende op Texel naar goed drinkwater, omdat er enerzijds steeds meer mensen gingen wonen (en meer toeristen kwamen) en anderzijds doordat het grondwater op de meeste plekken zo hoog staat dat het water meestal brak is.

Moderne tijd

Na de Tweede Wereldoorlog werd bij Oudeschild een ontziltingsfabriek voor het maken van zoet water uit zeewater aangelegd – het was een van de eerste ontziltingsfabrieken in de wereld. Hieruit verkreeg men decennialang zoet drinkwater.

Vanaf 1961 werd water onttrokken aan het gebied rond de Moksloot, in de duinen achter Den Hoorn. Door steeds meer aansluitingen, het toenemend toerisme en toenemend watergebruik was dat harde water niet meer toereikend en werd water van de waterfabriek bijgemengd. Het fabriekswater had namelijk geen smaak en was dus niet lekker.

Sinds 1988 krijgt Texel het drinkwater van het vasteland via twee pijpleidingen uit Den Helder. Tot 1993 werd er nog drinkwater uit de duinen gewonnen, waarna natte duinvalleien (waar orchideeën kunnen bloeien) weer in ere werden hersteld. Sedert 2017 ligt er een nieuwe leiding van 4.600 meter tussen Den Helder en Texel op 85 meter onder zeeniveau. Dit was uniek: er was nog nooit geboord op deze diepte en over deze afstand. Hoe graag sommige lokale bierbrouwers het ook willen, drinkwater vanuit de duinen of andere waterwingebieden in de vrije natuur wordt niet langer toegestaan.

En de Weezenputten? Daar kan iedereen vrijelijk door middel van een handpomp zelf voor zijn eigen drinkfles water tappen, al eeuwenlang en als het aan de eilandbewoners ligt nog eeuwenlang.

■ Adres

Buitenplaats Brakestein vlak bij de Hoge Berg
in Oudeschild.